

Kovács Barna

Jegyzetek a megélt tér fogalmához

A teret eleve felosztjuk. Amikor térről vagy területről beszélünk, akkor számolnunk kell a jelentésrétegekkel. Elsődlegesen, földrajzi, fizikai térre gondolunk, de akár a tudományterületre is vonatkoztathatunk. Most, amikor bevezetem és körülírom az általam elemezni kívánt fogalmat, akkor mindenekelőtt a körülhatárolás aktusát hajtom végre. Vagyis meghatározom milyen jelentés területre utalok és mit zárok ki. Meghatározom, hol vagyok és hova akarok eljutni. Tájékozódok, hogy milyen lehetőségeim vannak, milyen megközelítési módok közül választhatok. A tér ennek megfelelően eleve töredezett. Miközben a helyem keresem, jelen esetben egy jelentésadó, értelmező tevékenység elkezdéséhez, már eleve valamilyen helyet foglalok el, ami meghatározza a megközelítési módomat.¹

Hasonló probléma jelenik meg, mint az idő kérdésének firtatásakor. Miközben az időt próbálok leírni, már eleve időben vagyok. A jelen pillanatot akarom megragadni, ami éppen kiszaladt az ujjaim közül. Miközben a tér kérdésére figyelek, már eleve térben vagyok. Nem tudok úgy vonatkoztatni a térre, mint valami teljesen külsődleges formára vagy entitásra. A helyzetem leírása azonban nem annyira illékony, mint amikor kizárólag a múltó pillanatra figyelek, hanem egy kiterjedést ad, ami által az időbeliség megértése is egy új fordulatot vesz. Az itt és most megértése, egyúttal lehetséges. Az itt egy időbeli kiterjedéssel bír. A most egy térbeli helyzetet is magában foglal.

A tér fogalmának, csakúgy, mint az időnek a jelentés rétegei mindenre kiterjednek vagy kiterjeszthetők. Nem lehetséges egyszerre kimerítő módon számot adni a geometriai, fizikai, filozófiai, pszichológiai, antropológiai, irodalomtudományi, szociológiai, geográfiai stb. vetületekről.

Végül, a megfogalmazásmódokra visszatekintve, a nyelvezet is azt sugallja, hogy nehéz eltekinteni a térbeliségtől (akárcsak az időbeliségtől) képzetétől. Például a körülhatárolás és a jelentésterület olyan kifejezésnek tekinthető, amely valamilyen térbeliséget feltételez. Ezek alapján azt állíthatjuk, hogy a tapasztalat, az adódási mód és a nyelvezet is azt sugallja, hogy a térbeliség (akár az időbeliség) keretet ad, illetve a szemléletünket formálja.

---

1 A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében készült.

Az elemzés célja a megélt tér „használati módjainak” a felvázolása a teljesség igénye nélkül, majd az időtapasztalatra vonatkozó elemzések analógiája alapján egy feltevés megfogalmazása. A klasszikus tételmeletek rövid felvázolása után, három példát elemzek a megélt tér értelmezésével kapcsolatosan. A megélt tér (*espace vécu, lived space*) szóösszetételben a megélés fogalma termékenyen hatott számos megközelítésre. A felsorolt elméletek között nincs folytonosság, egymásra épülés, hanem a különálló szeletek, értelmezési, alkalmazási lehetőségeit mutatják be ugyanazon fogalomnak.

Általánosnak tekinthető az abszolút és a relatív tér megkülönböztetése (vö. Berger 2018, Berki, 2015). A filozófiai és a fizikai megalapozás szerint az előbbi Descartes és Newton, az utóbbi Leibniz nevével fémjelezhető. Az abszolút tér elmélete szerint a tér egy üres tartályként, dobozként határozható meg, amely független a benne elhelyezkedő anyagtól. A test (az anyag) és a tér kiterjedése háromdimenziós (hosszúság, szélesség, mélység) leírást tesz lehetővé és végtelenként gondolható el. Az abszolút tér teljesen absztrakt formát ölt, amely Newton elgondolása szerint, tartalmaz minden mozgást és anyagi léttel bíró testet, de független tőle. A relatív tér elmélete elsődlegesnek tekinti a tárgyak között képződő viszonyt, amelyet a távolság és az irány határoz meg. E viszonyrendszernek az eredménye a tér, amely önmagában nem észlelhető, csak e viszonyok által. Ilyen értelemben a tér nem választható el a testektől, mivel nem más, mint e testek közötti viszonyok struktúrája. Fontos megemlíteni, hogy a tér és a hely fogalma kölcsönösen meghatározza egymást. A hely leírásához elégséges a viszonyok és a viszony változásainak a szabályszerűségeit megismerni. A különböző helyek együttese képezi a teret.

Világosan látszik, hogy két merőben ellentétes feltevés, illetve értelmezési-magyarázási stratégia találkozik. Csakúgy, mint az empirizmus és a racionalizmus vitájában, a relatív és az abszolút tér feszültségének a feloldásában is Kant elemzéseire támaszkodhatunk. Az értelem és az érzékelés feszültségének a feloldása a híres jelmondatban ragadható meg, miszerint „a gondolatok tartalom nélkül üresek, a szemléletek fogalmak nélkül vakok”. A szemlélet transzcendentális esztétikája a tér és az idő elemzésével kezdődik. A tér mint tiszta szemlélet se nem abszolút, se nem relatív, hanem minden észleletet megelőző, a priori rendezőelv, mely az észlelést egyáltalán lehetővé teszi, az egymásmellettiesség formájában. Tehát a tér (és az idő) az észlelés lehetőségfeltételét képezi, az egymásmellettiesség és az egymásutániség kerete révén. Ilyen értelemben az abszolút tér – relatív tér szembehelyezése egy meddő vitának tekinthető és ennek egy transzcendentális feloldását Kantnál olvashatjuk. Bár e vitát ily módon lezártnak tekinthetjük, néhány fogalom (mélység, irány, távolság) vissza fog térni a következőkben.

A megélt tér fogalmával egy sajátos fordulatot vesz az elemzésünk. Láttuk, hogy a tér fogalma, mint háromdimenziós kiterjedés vagy mint a helyek összessége, gyűjtője került meghatározásra. Kantnál lényegi váltás jelenik meg, annak az egyszerű ténynek a kiemelésével, hogy tér (és idő) tudattal, percepcióval, fogalommal csak az ember rendelkezik. Megfordítva, minden ember valamilyen egyedi tért képez le, mint ahogy egyedi világnézettel, látásmóddal rendelkezik.

A tér fogalmát tovább göngyöltve, olyan jelentéshalmazhoz érkezőnk, amelyben a jelentéshatárok szigorú kezelésére nincs módunk. Leibniz-t követve azt mondhatjuk, hogy a helyek (amelyet dolgok viszonyai képeznek le) alkotják a teret. De hogyan haladhatunk tovább a terület, a régió, a táj, az itt, az ott, az ehejt, az ahajt, a környezet, a közeg, a természet fogalmai fele? És mit jelentenek e fogalmak a tapasztaló szubjektum szempontjából? Ez utóbbi kérdés kifejtését tekintve alapvetőnek a megélés fogalma kulcsfontosságú. A megélés egy jelentés tartalomra utal. A teret, a helyet, a helyzetet (akár az időt) megéljük, belakjuk, betöltjük tehát egy értelemkereső és jelentésadási folyamat zajlik le bennünk.

A megélt tér fogalma egyértelműen elhatárolható a bemutatott térkonceptióktól. Az abszolút tér fogalma, mintegy elvonatkoztatás révén létrehozott végtelen doboz, teljes mértékben különbözik a megtapasztalt tértől. A relatív tér, mint viszonyrendszer jóval közelebb áll a megélt térhez, ugyanakkor e viszonylagosság feloldja a tapasztalati tartalom „abszolút” adottságát. Tehát a megélt teret nem tekinthetem formalizálnak és elvontnak, mint az abszolút tér esetében, a relatív térrel szemben pedig az emelhető ki, hogy a viszonyrendszerben nem mutatkozik meg, a szubjektivitás „abszolút” felcserélhetetlen helye, itt-pontja. A relatív tér és az abszolút tér esetében nincs kiindulópont, mintegy felülnézetből tekintünk a térre és nem vagyunk eleve a térben. A helyek, helyzetek és a szereplők felcserélhetőek az elvonatkoztatás révén, amely a tapasztalat szintjén nem valósul meg. Mondhatom, hogy szívesen lennék a te helyedben, vagy bárcsak lennél az én helyemben, ez nem egy valós, betöltött itt és most-ra fog utalni. A kanti megközelítéssel, bár a szubjektivitás kérdése előtérbe kerül, szintén a formaiság szegezhető szembe. A priori elvként a tapasztalat feltételét képezi, míg itt magáról a tapasztalatról és annak sokféleségéről is szó van. Ugyanakkor, kiemelhető, hogy e fogalmak kiépítése során lezajló elvonatkoztatások, a használhatóság kedvéért polarizáltak, azonban mindegyik koncepciónak vannak megfontolandó és alkalmazható formái, amelyek bizonyos összefüggésekben akár önmagukban, akár egymással ötvözve használhatóak.

A tér fogalmával kapcsolatosan, a francia társadalomtudományokban egy fokozott érzékenység lelhető fel, az „espace vécu”, mintha a büvkörébe vonná a kutatókat.

Armand Frémont, földrajztudós a hetvenes években írta *La région, espace vécu* (1976) című könyvét, amelyben a régió tematizálásának a fontosságát emelte ki. Hogyan tapasztaljuk azt a környezetet, amiben élünk? Jóval később a *Normandie sensible* (2009) című művében szintén reflektál a környezet észlelése, értelmezése problémakörre. A szerző hangsúlyozza, hogy nem elméleti okfejtésre törekedett a kutatásai során.

Frémont felfogásában a helyek a legegyszerűbb és legbanálisabb, ugyanakkor a legalapvetőbb összetevői a térnek. Első megközelítésben, a *La région, espace vécu* elemzéseiben a helyek osztályozásának kísérleteként, funkciójuk szerint a lakóhelyet, a munkahelyet, a találkozóhelyet, a „haszontalan” helyet különböztette meg. A helynek a megélés szintjén azonban adhat egy másik felosztást is. Így, a *Normandie sensible* oldalain megkülönbözteti a mély emlékezet helyeit, amely nem más, mint a gyerekkor színtere, amely a család történeteként jelenik meg, a szülők elbeszélés-

ében, gyakran homályos, mitizált. Az életterek, azokra a helyekre vonatkoznak, amelyekben valóságosan élünk rövidebb vagy hosszabb ideig, így megkülönböztethető az időszakos, valamint az állandó lakhely. A ritkán látogatott helyek, olyan pontokra vonatkoznak, amelyeket családi, szakmai vagy baráti okokból véletlenszerűen meglátogatunk. Végül a kiemelt, központi helyek által válnak elkülöníthetővé, hogy jól ismertek (pl. a turisták által látogatottak) vagy éppen ellenkezőleg a személyes életben játszanak fontos szerepet (pl. titkos zug).

Frémont megközelítése az érzékelés és a reprezentáció földrajzát képezi, ezen keresztül a megélt tér sokszínűségéről árulkodik. Bár e tudomány (az általános közvélemény szerint) a hosszúsági és szélességi fokok méréséről, valamint pontos térképek létrehozásáról szól, felmerül az a kérdés is, hogy miként tapasztaljuk a környezetet. Ebben a körben pedig túlzás volna a tér általánosságáról beszélni, de jól érzékelhető, hogy a térben való eligazodásunk nem egyenletes. Vannak kiemelkedő pontok, kitörlődött pontok, ütközési pontok és saját, mondhatni megoszthatatlan pontok. Nem a térről beszélünk, ilyen értelemben, hanem valamelyik alegységről, a helyről vagy a régióról, amely személyes életünkben vagy egy közösség életében meghatározó szerepet játszik és a tért emberi léptékűvé változtatja.

Átfogóbb és spekulatívabb elméletet találunk a megélt térről Henri Lefebvre műveiben. Ahogyan Edward Soja kiemeli, Lefebvre a térbeli fordulat egyik meghatározó alakja, előfutára és elméleti kidolgozója. Ennek ellenére nem kapunk egy kiforrott, kész elméletet nála sem. A társadalmi tér fogalma arra mutat rá, hogy a tér nem külsőlegesen adottság, egy semleges tartály, amit bármivel is töltünk meg, azonos eredményt kapunk, hanem egy társadalmi konstrukció. A társadalmi tér egy második természet, amely a társadalom termelői folyamatainak az eredménye, ugyanakkor konstitutív módon hozzájárul a társadalmi viszonyok újra termeléséhez. E tér, a leibniz-ihoz hasonlóan, a testek közötti viszonyként írható le. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi tér magában foglalja az emberek által termelt termékeket, a köztük lévő viszonyokat és a cselekvések történetiségét. Eleve a társadalmi terek sokaságáról kell beszélnünk, amelyek érintkeznek egymással, egymásra tevődnek, a termékek közötti bonyolult viszonyrendszer alapján. Lefebvre térelméletében megkülönbözteti a fizikai teret, amelyet érzékelünk (*espace perçu*) és amely az anyagi, feltérképezhető világot jelenti. Ez euklideszi természetű, mérhető, egzakt módon leírható tér, amely minden szemlélő számára ugyanolyan. A mentális tér az elgondolt teret jelenti (*espace conçu*), egy mentális mezőt, amely „a fejünkben van”, egy kép, egy elrendeződés a világról. Absztrakció az anyagítól, különféle fogalmak, elméletek létrehozását jelenti, amely nem ugyanolyan mindannyiunk számára, egyénenként és csoportonként változó tartalmat hordozhat. Végül a társadalmi tér a megélt teret jelenti (*espace vécu*), amelyből lényegében eredeztethető az előző kettő, mivel az érzékelés és a gondolkodás, a szubjektivitás székhelye ide tehető. A megélt tér fontos jellemzője, hogy ez tekinthető a szubjektum terének, amelyben a testiség, a nem látható helyek, az érzéki élmény, a szexualitás helyet kap ilyen értelemben a produktivitás és a kreativitás alapjává válik. (Berger 2018: 138.) A társadalmi tér a materiális és a mentális teret is koncipiálja az érzékelés és az elgondolás révén.

Ugyanakkor a megélés szintén kiemelkedővé teszi e mezőt, mivel a kreativitás szabadsága itt tételezhető.

Lefebvre-nél a megélt tér több szempontból is központi jelentőségűvé válik. Egyrészt ez a szubjektum társadalmilag konstruált tere, ahonnan az érzékelés és az elgondolás aktusa is származik. Másrészt, ez lehet a forrása az újnak, ahol a társadalmi determináltságból kiválhatunk és alkotó módon viszonyulhatunk a környezethez, önmagunkhoz.

A megélt térnek a filozófiai-fenomenológiai kidolgozását Maurice Merleau-Ponty művében találjuk. Berger áttekintéséből jól látszik a társadalomtudományokban milyen kontextusban zajlott le a térbeli fordulat (Berger 2018: 25–39). Hasonlóképpen a filozófiáról is elmondható, hogy a német idealizmustól kezdődően kiemelt fontosságot kapott az idő, amelyhez csatlósként vagy akár veszélyforrásként volt hozzárendelve a tér (Vető 2008: 407–408). Francia nyelvterületen maradva, a filozófiában lezajlott térbeli fordulat nemcsak Maurice Merleau-Ponty, hanem Michel Foucault és Gilles Deleuze, Felix Guattari művében is helyet kap. Emellett gyűjteményes kötetek jelentek meg, amelyek a téma aktualitását mutatják (pl. Benoist–Merlini éd. 2001; Younès–Paquot éd. 2009, 2014). A „megélt tér” fogalmára fókuszálva kétségkívül Merleau-Ponty elemzéseit kell megvizsgálnunk.

A térbeliség filozófiája Merleau-Ponty esetében a saját test (*corps propre, chair*) leírására van alapozva és az észlelés elméletének szerves részét képezi. Vető elemzésének gondolatmenetét követve elsősorban a geometriai és az észlelési tér különbségét kell aláhúznunk (Vető 2008). Geometriai térnek számít a descartes-i abszolút tér és a leibniz-i relatív tér, de Kant a priori szubjektív tere is, mivel ez sem teszi lehetővé a térbeli tapasztalat sokféleségének leírását. A transzcendentális tér alapvetően egységes, folytonos és homogén, így nem képes számot adni, az olyan eltéréseket felmutató tapasztalatokról, amely a gyerekek, a betegek, a festők észlelését jellemzi. A geometriai tér, a hagyományos értelemben vett euklideszi teret jelenti, amely egyetemesnek van tételezve, amiben minden külső koordináták alapján lokalizálható, mérhető. Ehhez adott a hosszúság, szélesség, mélység, az irányultság, a távolság meghatározása. A geometriai tér és az észlelési tér kölcsönösen feltételezi egymást. De honnan származik és hogyan zajlik le egy ilyen tapasztalati folyamat bennünk? Milyen tapasztalat képezi az alapját e „mértékeknek”?

A tér általánosságban véve, vagyis a tér eredeti tapasztalata, a szubjektivitásban zajlik le, amely anonim módon megelőz minden gondolati kategóriát és ami a saját test hatáskörébe írható. A saját test (*Leib*) és a test (*Körper*) között éles különbség van. A test egy fizikai tárgyra utal, a saját testre pedig annak a megélésével utalunk. Vagyis ahogyan érezzük magunkat a „bőrünkben” és az érzékelés folyamata, ahogyan észlelünk és az észlelés folyamata, ahogyan látunk és a látás folyamata, a mozgás, a vágyakozás és a szenvedés folyamata egyaránt jelen van a saját test megélésében. Vagyis a saját testünk nem egy test a többi között, hanem az, amit közvetlenül megélünk, ami által közvetlenül a világban vagyunk. E fogalom lehetővé teszi a szubjektum–objektum dichotómia feloldását, hiszen a saját testünk egyszerre látható és látó. A test beírható a geometriai térbe, a saját test belakja a teret, de nem objektí-

válható. A saját test az észlelés terének a szubjektivitását képezi. A testek bizonyos irányból, perspektívából láthatóak, bizonyos távolságra helyezkednek el egymástól. A saját test képezi azt a középpontot, ahonnan az irány és a távolság meghatározódik. Röviden, az emberi tér a saját test révén konstituálódik és közvetett módon ez képezi az euklideszi, objektív tér alapját is. Merleau-Ponty végső soron úgy határozza meg a saját testet, mint „a térbeliség nulla foka” vagy Husserl szavaival az itt és most, a világ összes dimenziójának a „Nullpunkt”-ja (Vető 2008: 416). Tehát, a saját testem sohasem tárgyasítható, ugyanakkor egy kitüntetett szerepet tölt be, ami által észleljük a teret és a tárgyakat.

Az abszolút térnek az absztrakciója könnyen észlelhető, hiszen a formára, a ke-retre figyelve szem elől veszi a tárgyak adottságát. A relatív tér koncepciója, csábítóbb hiszen közelebb hozza a teret a tapasztalathoz, de itt is tetten érhető egy absztrakció, amikor a tárgyak közötti viszonyban nem veszi figyelembe a nézőpontot. Ugyanakkor a viszonyra összpontosítva, minden felcserélhető. Márpedig a tapasztalatunk azt mutatja, hogy nem mindegy hol állunk, milyen szempontból tekintünk valamire, mi a perspektívánk. Ezek az „itt-pontok”, amiben éppen vagyunk egyáltalán nem felcserélhetőek, hanem a viszonyítási alap abszolút pontját képezik.

Vető elemzésében megkülönbözteti a térbeli intencionális tárgyakat és a térbeli kategóriákat. Az előző a kicsi–nagy, közel–távol fogalompárokra utal, amelyek a geometriai térben kvantitatív alapon vannak megragadva, Merleau-Ponty azonban hangsúlyozza a közvetlen adódásban jelenlévő abszolút formát. A „megélt távolság” nem fejezhető ki a mérések, topográfiaiak használatával. A geometriai térben, ha ugyanazon tárgy száz lépésre van vagy tíz lépésre, önmagában a tárgyban ez semmilyen különbséget sem feltételez. A megélés szerint, amikor egy tárgy karnyújtásnyira van, de mégis elérhetetlen, mivel nem vagyok képes mozdítani a kezem, egészen más jelentésösszefüggés bomlik ki. Amikor a gyerek azt mondja, hogy ő már nagy, vagy azt, hogy a kistestvére egészen kicsi (a mutatóujj és a hüvelykujj összeszorításából látszik, hogy csak egy csipetnyi), akkor a nagy és a kicsi milyen euklideszi térben írható le? Amikor a gyerek azt kérdi, hogy „ott vagyunk már”, akkor a távolságnak és a közelségnek milyen fogalma kerül előtérbe? Amikor a felnőtt ember azt mondja, hogy másképpen dobban a szívem, amikor a szülőföldem (szimbolikus) határán átlépek, akkor a közelségnek milyen formája mutatkozik meg? Nyilván metaforikusan is értelmezhetőek ezek a kijelentések, de alapvetően a megélt tér (és idő) jelzős szó szerkezetének a konkretizálódását mutatják, amit majd lehet absztrahálni és objektív fogalomná tenni. Merleau-Ponty megközelítését így is érthetjük, mint a helynek egy elsődleges, közvetlen, pre-reflexív jelenét, amiből származnak a teret leíró fogalmaink.

A térbeli kategóriák az irány és a dimenziók leírására vonatkoznak. Az irány a tájékozódást segíti elő. A fenn és a lenn, a bal és a jobb a saját testünkől származó tájékozódási irányokat jelenti. Merleau-Ponty szerint még ennél is többről van szó. A létezés térbeli, „a lét szinonim a situált-léttel” (Merleau-Ponty 2012: 277). Hozzászoktunk az irányoknak egy rendjéhez. Egy jól ismert táj képét vagy akár egy arcképet, ha fejfel lefele tekintünk, nem, vagy csak alig ismerünk fel. A bal és a jobb ugyanúgy gesztusok szintjén befolyásolja az orientációnkat, az eszközökkel való foglalatoss-

kodást. A dimenziók kérdése bonyolultabb és egy központi fogalom bevezetését teszi lehetővé. Merleau-Ponty egy kocka térbeli rajzát hozza fel példaként. A szélesség és a magasság, a két dimenzióban való szemlélet nem jelent problémát, csak hogy a kocka látásához ez nem elegendő. A mélység látását, a szélesség analógiájára szokás elgondolni, annyi különbséggel, hogy megváltozik az irány. Merleau-Ponty szerint egy eredeti fenoménről van szó, ami „az észlelési hit egy pillanatát képezi”, nem a szemlélet konstrukciója, és ezáltal megmutatkozik valaminek a szingularitása. Amikor egy úton haladok, előre tekintve, ha az út a horizont felé tart, a végtelenbe szaladónak látom, de az út vonalai nem egyszerűen párhuzamosak, hanem „párhuzamosak a mélységben” (Merleau-Ponty 2012: 286). A mélység, a felszínes tekintetnek nem adódik, hanem mögé rejtőzködik, amit ugyanakkor a legnagyobb természetességgel feltételezünk. Igencsak furcsa volna egy kétdimenziós világ, amelyben „színfalak” vennének körbe. A mélység fogalmának a fenomenológiai leírásán kívül, egy óriási metafizikai hozadéka is van. Hogyan tudom megmagyarázni, bizonyos terekhez való feltétlen ragaszkodásom? A gyerekkor néhány mitikus helyszíne a felszín mögött olyan emlékeket, megéleléseket takar, ami által a tér „sűrítettségéről”, rétegzettségéről beszélhetünk. A mélység nemcsak három egymásra merőleges egyenes által képződik, hanem a jelentések rétegzettségéből is. E mélység ugyanakkor nem az egymásmellettség szokásos térbeli leírásában ragadható meg, hanem az egymás mögöttség, egymás előttiség, vagy fölöttiség, alattiség formájában.

Merleau-Ponty elemzése a tér eidetikus leírását nyújtják, nagyon tág társadalomtudományos értelemben véve a tér megragadási módjainak az ideáltípusait. Ez a tér lehetővé teszi a szubjektivitást, ugyanakkor abszolút viszonyítási pontot ad, amely nem a tér és az idő, vagy a fénysebesség, hanem ami, a legközvetlenebbül adódik számunkra, a saját test. A szubjektivitás a megélelési módok sokféleségének lehetőségét jelenti, ami arra vonatkozik, hogy bár mindig a geometriai térre vonatkoztunk, az elgondolásaink, a viszonyulási módjaink, a tájékozódási módjaink, az otthonosság érzetünk stb. merőben különbözik.

A megélt tér elemzését a földrajzi környezet bemutatásával kezdtük, ahol a környezetünk észlelési leírása került előtérbe. Lefebvre segítségével a társadalmi tér konstrukciójára figyeltünk fel. Végül, Merleau-Ponty a megélt tér közvetlen észlelésének leírását tárta elénk. A megélt tér fogalma, mindhárom szerzőnél jelen volt, viszont jól elkülöníthető értelemben használták, a fókuszpontjaiknak megfelelően.

A megélt tér jelzős szó szerkezetben a megélelés fogalma tág mozgás területet kínál. Csakúgy, mint a megélt idő, Ricoeur elemzéseiben, ami később elbeszélte idő lesz, egy átmenetet képez a „kibékíthetetlen”, de ugyanakkor csak a tiszta elméletekben létező ellenpontok között. A megélt idő és az elbeszélte idő, az idő emberi léptékűvé tételét jelenti, amely magában foglalja az arisztotelészi kozmikus (fizikai) időt és az ágostoni belső (pszichikai) időt (Ricoeur 1985). Számot ad, tudatosít egy lefolyt időtartamról vagy akár egy várt, jövő időről. A ricoeuri elemzésnek ugyanakkor hiányosságaként róható fel a térbeliség kifejtésének az elmaradása. Bár a történetnek és a történetmondásnak a variációit bőségesen elemzi, az időfolyamon túl nem mutat rá arra, hogy valahol lezajlik az esemény.

A térnek a megéléssel való összefűzését, hasonlóképpen az áthidalhatatlan elméleti ellenpontok összeegyeztetésének az indoka hatja át. Abszolút és relatív térnek neveztük, hagyományos meghatározása szerint, de nevezhetnénk objektív és szubjektív térnek is. A megélt tér Lefebvre esetében egyértelműen az érzékelt (fizikai) és az elgondolt (pszichikai) tér szintézisét képezte. Merleau-Ponty esetében hasonló kérdés merül fel. Vajon dolgokat észlelünk a térben vagy adott a tér oszthatatlan rendszere? Az előbbi vonatkozhat a relatív, az utóbbi az abszolút térre. Mi van, ha egészen másféle szintézis zajlik le? Erre a kérdésre a válasz a kocka leírásában található, amely a mélység dimenziójának a kiemelésével felrúgja a hallgatolagos paktumot az egymásmelletti elrendeződésről és megnyitja a lehetőséget egy sokkal komplexebb tértapasztalat fele, amely radikálisan a szubjektum abszolút itt pontjából ered, amely a saját test észlelésének a módja. E folyamatnak az itt pontja és a saját testre való utalása, a megélés módozataként gondolható el.

Befejezőként azt kell kiemelnünk, hogy a megélt tér és a megélt idő bár önmagában is felfogható, csak egymással összefűzve képes precíz leírást adni a tapasztalatainknak. Ez azonban egy tér-idő szintézist követel meg, amely éppolyan nehéz, mint az anyag és a forma egyként tekintése. A tér időbeliesítése könnyen észrevehető a kocka észlelésének a leírásakor. A körüljárás folyamata időt igényel, csak e pillanatok egymásra tevődéséből jutunk el a mélység konstituálásához. A megélt tér kifejtése időt igényel. Az egymásmellettiégen kívül a tér tapasztalata egymásutánosság is, a rétegzettség, a mélység feltárása. Az idő térbeliesítése arra a folyamatra utal, amikor nemcsak egy vonal mentén értjük a jelen pillanatok folyamatát, hanem sűrűséget vagy akár mélységet is tulajdonítunk e pillanatoknak. A legkönnyebben az olyan megfogalmazások, mint az „emlékezet tág terei” vezetnek ebbe az irányba, ahol az idő helyhez is van kötve.

Antropológiai összefüggésben tekintve a tér és az idő mellett, a viszonyok leírása teszi lehetővé a *conditio humana* teljes megragadását. A viszony, viszonyrendszer mint térbeli elrendeződés szerepelt is a gondolatmenetünkben. Ez esetben azonban a valaki valaki(k)vel valahol valamikor megél valamit összefüggésének a kérdése adódik. Ebből különös tekintettel a megél valahol kérdésére figyeltünk, arra következtetve, hogy a valamikor kérdése mellőzhetetlen.

Ha a teret eleve felosztjuk, akkor a megélt teret eleve egységben ragadjuk meg. A (geometriai) térrel műveleteket végzünk, a megélt tér a műveletek előtti szakaszhoz tartozik. Ez a pre-reflexív, primitív vonás búvőkörébe vonja a figyelmünket. A közvetlenül adódó, távoli messzeségnek tűnik.

Ex kurzus – Marosszentgyörgy: az urbanizáció jelei és következményei

Marosszentgyörgy község rövid elemzésével megkísérlem alkalmazni, az általunk tárgyalt tér fogalmakat. Alapvetően Lefebvre felosztását követjük a materiális tér, anyagi tér és a mentális, elgondolt tér elemzése révén, amely lehetőséget ad a meg-

élt térre következtetni. Bár a megélt tér a primordiális, az elemzés során mégis csak közvetett módon adódik. A „sajátról” lévén szó, nem feltételezhetjük azt, hogy beléphetünk egy személy vagy egy közösség életterébe, de következtetéseket vonhatunk le a megnyilvánulási formákról.

Mit tudhatunk a materiális térről? A község Maros megyében helyezkedik el, Marosvásárhely közvetlen szomszédságában, északkeleti irányba, a Maros bal partján, a DN 15-ös út mellett. Természeti adottságai közül kiemelendő a sós fürdő, amelynek a legmagasabb a jód tartalma Erdélyben.

Történetileg kiemelendő, hogy határában a bronzkorból származó leleteket találtak, először 1332-ben említik Sancto Georgio alakban, amikor különálló egyházközség lett. Római-katolikus temploma a 13. század második felében épült, félkör alakú szentélye és a szentélyben lévő románkori ablaka ezt bizonyítja. A 16. században református hitre tért, majd 1700 körül Petki Dávid visszafoglalta és újból katolikus templommá tette.

Jelenleg hozzátartozik Tófalva és Csejd, Maros megye legnagyobb községe, mintegy 10000 lakost számlál. A lakosság száma dinamikusan fejlődött az elmúlt 150 évben (Varga 2002, 2011). Az 1850-es adatok 1551 személyt tartanak számon. A román–magyar etnikai megoszlás az 1930-as évekig körülbelül fele-fele arányt mutatnak, majd a kilencvenes évekig az 1/3 román, 2/3 magyar nemzetiség a jellemző. Ez az arány változni látszik a 2000-es évektől. 2011-ben 9304 személyt számolnak, amiből 3435 román, 4681 magyar, 739 cigány etnikumúnak vallja magát. Több demográfiai ugrás is mutatkozik. Az első a hetvenes évek elején, amikor megkétszereződik az 1950-es évek lakossága, majd a 2000-es évek, amikor eléri a 10000 lakost. Az első korszak az iparosodás és a város környékére való költözéssel magyarázható. A második korszak a városról való kiköltözéssel és a „kertvárosiasodással” írható le. Etnikai szempontból a román és a magyar közösség mellett fontos megemlíteni a roma közösséget, köznyelven a települést gyakran *Cigányszentgyörgyként* említeték. A statisztika által mutatott 739 lakos, alábecsült értéknek tekinthető, ami azzal magyarázható, hogy a cigányok egy jelentős része magyar vagy román nemzetiségűnek vallja magát (a saját közösségükön belül meglévő különbségek nyomán).

A település a város közelsége miatt jelentős urbanizációs folyamatot élt meg. Az 1970-es években tömbháznegyedet építenek. A lakosság jelentős része a városban lévő gyárakban és üzemekben dolgozik. Helyi szinten mezőgazdasági tevékenység folyik. A 2000-es évek környékén megváltozik a foglalkoztatásnak az iránya. Számos cég létesül, amely akár a városból is alkalmaz embereket. A megyei kórház közelsége, amely Marosszentgyörgy és Marosvásárhely határán van, az egészségügyi dolgozókat jelentős számban csábítja ide. Míg az 1990-es évekig a háztartások jelentős hányada tartott haszonállatot, ezeknek a száma jelentősen megcsappan, aminek számos oka van. Megemlíthető a gazdasági helyzet megváltozása. Míg az alapvető élelmiszer előállítás a nyolcvanas-kilencvenes évek táján fontos kiegészítője volt a családok megélhetésének, ez a 2000-es évektől megváltozik. Olyan munkaprogramban dolgoznak az emberek, amely megnehezíti ezt a jellegű munkát. Az idősebb generáció kiöregedik. Van megfelelő jövedelem, ami lehetővé teszi az alapélelmiszer-

rek megvásárlását. Ugyanakkor a különféle szabályozások ellehetetlenítik az állattartást. Nincs elegendő tér az állatállománynak, a közlekedési viszonyok megváltoznak, mivel a főutat, országos útként nem használhatják a lovasszekerek és a traktorok, más mezőgazdasági utak nincsenek, illetve az országos út által kettészelt településen lehetetlen elkerülni a „törvénnyel való szembeütközést”. A mezőgazdasági tevékenység visszaszorulása mellett, a gazdasági tevékenység bővüléséről beszélhetünk, összesen 493 cég van bejegyezve marosszentgyörgyi címen.

A település a demográfiai fejlődés mellett egy infrastrukturális fejlődésen is átment, illetve átmegegy. A lakosság bővülését a hetvenes években a tömbháznegyed segíti. A 2000-es években azonban „kertvárosiasodásról” beszélhetünk, amikor új utcák, új „negyedek” jelennek meg, új lakóházakkal. Mindezt követi a víz és csatornahálózat bővítése, amely a kétezres évektől talál megfelelő alapokat a fejlesztésre.

Kiemelt fontosságú az utóbbi években a közlekedés kérdése. Az ímént már említettük a mezőgazdasági jellegű tevékenység nehézségeit. A településen szintén problémát jelent a közszállítás kérdése. Bár van állandó járat, amely a marosvásárhelyi buszvállalathoz tartozik, a lakosság részéről számos panasz érkezik, mivel nem veszik tekintetbe az utazók igényeit. A reggeli és a délutáni csúcsidekben tumultus keletkezik a buszmegállóknál, amit az autóbusz járatok rendszeressége nem tud megoldani. Ezt több évtizedes problémának lehet tekinteni. A lakosság száma nagy, az emberek jelentős hányada a városban dolgozik vagy odajár iskolába, így óhatatlanul adódnak ezek a problémák.

Szintén a közlekedés kérdéséhez tartozik a már említett DN15 országút, amely kettészeli a községet. Egy központi (bukaresti) rendelet értelmében a négysávos utat 80 cm magas betonfallal választották el, biztonsági okokra és európai normákra hivatkozva. E döntés megvalósítása számos ellenérzést váltott ki, mivel a település mérete, dinamikája az itt lakók számára megnehezítette a mindennapi közlekedést és gyakorlatilag egy gyorsforgalmi úttal szelte át a települést.

A közszállítás, illetve a betonfal problémája segít átvezetni a materiális tér fogalmától a mentális, elgondolt tér fogalmához.

Amennyiben az elgondolt terepet egy megtervezett térnek tekintjük, akkor a két kiemelt problémát (közszállítás és a fal problémája) ide sorolhatjuk. A közszállítás esetében létezik egy autóbusz menetrend, amely az emberek mozgását lehetővé teszi, megkönnyíti. Ez a program megfelel egy adott vállalat (amely kvázi monopóliummal rendelkezik a városi közszállításban) lehetőségeinek és érdekeinek. Viszonylag objektív adottságokra hivatkozhat pl. hány autóbusszal rendelkezik, hány alkalmazottja van, mennyire zsúfolt a közlekedés stb.

Ha a megélt tér szempontjából szemléljük a jelenséget, akkor arra a kérdésre figyelhetünk, hogy az emberek elvárásait, szükségleteit mennyire fedezi az adott „menetrend”. Viszonylag szubjektív értelmezést is kaphat a szükséglet fogalma, ugyanakkor általánosan elfogadott tény, hogy reggel, illetve a déli órákban magasabb az igény az autóbuszokra. Szubjektív elégedetlenségről beszélhetünk, amely azonban általánossá is válhat, amennyiben az emberek egy kritikus többsége hasonlóan gondolkodik. Vagyis feszültség alakulhat ki a közszállítási vállalat által nyújtott szolgál-

tatás és a buszbérletet, buszjegyet megvásárló fogyasztók között. Ennek számos példáját látjuk Marosszengyörgyön, gyakorlatilag évente megismétlődik egy kérvény, petíció hadjárat, amely arra törekszik, hogy az emberek jobb szolgáltatást kapjanak. Ugyanakkor hathatós változásról nem igazán beszélhetünk. Ez az állapot és ez a huzavona a kilencvenes évektől létezik (az 1989-et megelőző időszakban nem merült fel a kérdés, csak a probléma létezett), hatékony megoldás nélkül. Ebből is származik egy másik probléma, a saját autóval való közlekedés problémája, amely szintén nem zökkenőmentes.

A második kérdés tekintetében, az utat elválasztó fal tervezése során, arra hivatkoznak a hatóságok, hogy romániai és európai uniós irányelveket követnek, amelynek a feladata a biztonságos közlekedés megteremtése. A központi irányításnak az a hátránya, hogy nem vesz, nem képes figyelembe venni helyi adottságokat. A gyorsforgalmi utakra is jellemző 80 cm magas fal, gyorsforgalmi út képzetét kelti, amely nem a balesetek számának a csökkenéséhez, hanem azok növekedéséhez járult hozzá. A megélt teret ebben az esetben a bizonytalanság, a kockázati faktor növekedése teszi feszültségtelivé. Az út nem összeköt, hanem látványos módon elválaszt. Valószínű ez a megoldás működhet olyan településeken, ahol nagy a tranzit forgalom, de amelynek a lakossága nagyon alacsony. Marosszentgyörgy esetében azonban egy kisvárosnak megfelelő lakosságszámról beszélhetünk, amelynél ez a megoldás nem célra vezető. Az emberek megélt tér tapasztalata erre vonatkozik és ez esetben is számos tiltakozó akció volt szervezve, amelyeket a polgármesteri hivatal és a civil szféra kezdeményezett.

E két probléma a község köztes állapotát mutatja. A közszállítás a városi rendszer részét képezi, a városi buszokhoz hasonló számozással bír, viszont nem képes fedezni a célközönség igényeit. Önmagában a célközönség kérdése is vitatható, mivel nem távolsági busz és így a városon belüli közszállítást is ellátja, nemcsak a távolsági buszok megállóját használja. A gyorsforgalmi út képzete szintén ezt a meghasonlottságot mutatja. Amennyiben kisvárosról vagy városnegyedről beszélhetnénk, akkor sugárútnak kellene nevezzük a „főutat”. Így azonban a „gyorsforgalmi út” kategóriájába kerül.

Mindkét esetben a megélt tér és az elgondolt tér kapcsolata feszültségteli. A megélt térről azt mondtuk, hogy ez az eredője a tér tapasztalatnak, a világban létnek, ez az eredője, a fizikai tér reprezentációjának és az elgondolt térnek is. Jelen esetben a bürokratikus, adminisztratív, gazdasági megfontolások alapján elgondolt tér háttérbe szorítja az emberek közvetlen tapasztalati terének a megélését, amelyben a probléma meghatározási és megoldási javaslatok radikálisan különböznek.

Marosszentgyörgy összefüggésében azt mondhatjuk, hogy a rurális tér átalakulóban van, egyre több jegyét viseli magán az urbanizált térnek. Ugyanakkor ez az átmenet nem feszültségmentes, állandó konfliktus források terepeként jellemezhető. Az általunk bemutatott esetekben a közlekedéssel, a mobilitással kapcsolatos kérdések merültek fel. A közlekedés, az „elválasztó fal” jelentőségét másképpen fogja fel egy átutazó, akinek külső szempontból megfelel az út. Viszont az autóbalesetek áldozatait, az elütött gyalogos emberek helyi lakosok. Konfliktusos kapcsolatban állnak a mezőgazda-

sági termeléssel, állattenyésztéssel foglalkozó emberek a szomszédsággal, az újonnan épült házak tulajdonosaival. A kitelepülő „kertvárosban” lakó emberek gazdaságilag jobb helyzetben vannak a község más lakóival szemben, így egy gazdasági jellegű konfliktus is tételezhető. Nemzetiségi szempontból a román, a magyar és a cigány közösség különíthető el, amelyek szintén konfliktusok forrását képezhetik.

Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a falusi világra jellemző kölcsönös egymásra figyelés, egymás ismerete, a közvetlenség eltűnt. Ehelyett pedig megjelent egy amalgám közösség, amelyben a szerves kapcsolódási pontok nem működnek zökkenő mentesen. Tehát az urbanizációs folyamat, a nagyvárosnak az árnyéka, nemcsak jótékony hatással van, hanem káros következményekkel is jár, amely a feszültség források azonosítását, és a probléma megoldások felvázolásának a szükségességét követeli meg. Elemzésünk alapján azt állíthatjuk, hogy a megélt, az elgondolt és az adott fizikai tér között létrejövő egyensúly a feltétele e konfliktusok megoldásának.

Szakirodalom

Benoist, Jocelyn – Merlini Fabio (éd.)

2001 *Historicité et spatialité. Le problème de l'espace dans la pensée contemporaine.* Vrin, Paris.

Berger, Viktor

2018 *Térré szótt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben.* L'Harmattan–Könyvpont, Budapest.

Berki Márton

2015 A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom* 29. (2) 3–18.

Frémont, Armand

1974 Recherches sur l'espace vécu. *Espace géographique* 3. (3) 231–238.

1976 *La Région, espace vécu.* Flammarion, Paris.

2009 *Normandie sensible.* Éditions Cercle d'art, Paris.

2010 À propos de l'espace vécu. *Communications* 87. Autour du lieu. 161–169.

Lefebvre, Henry

1974 *The Production of Space.* Blackwell, Oxford.

Merleau-Ponty, Maurice

2012 *Az észlelés fenomenológiája.* L'Harmattan Kiadó – Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest.

Ricoeur, Paul

1985 *Temps et récit 3. Le temps raconté.* Éditions du Seuil, Paris.

Soja, Edward

1996 *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places.* Blackwell, Oxford.

Varga E. Árpád

2002 *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján 1852–2011.* (Elérhetőség: <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=1097>; meglekintve: 2018. okt. 23.)

Vető, Miklós

2008 L'eidétique de l'espace chez Merleau-Ponty. *Archives de Philosophie* 71. (3) 407–438.

Younès, Chris – Paquot, Thierry (éd.)

2009 *Le territoire des philosophes. Lieu et espace dans la pensée au XXe siècle.* La Découverte, Paris.

2014 *Espace et lieu dans la pensée occidentale. De Platon à Nietzsche.* La Découverte, Paris.

Notițe despre conceptul spațiul trăit

Abordarea clasică a spațiului se referă la spațiul relativ și spațiul absolut. În fizică și în filosofie ne referim la teoria lui Leibniz sau la teoria lui Newton. Conceptul spațiului trăit schimbă punctul de referire deoarece experiența subiectivă transformă forma în conținut. Această schimbare de paradigmă se reflectă în discursul științific. Armand Frémont analizează din perspectiva geografiei spațiul sensibil și creează o clasificare mai apropiată condiției umane în descrierea mediului înconjurător. În opera lui Henri Lefebvre spațiul trăit apare împreună cu spațiul conceput și spațiul perceput. În lucrarea de față autorul a argumentat importanța noțiunii în opera lui Maurice Merleau-Ponty, unde regăsim o fondare fenomenologică a acesteia în relație cu corpul propriu. Noțiunile teoretice sunt aplicate la o situație concretă analizând spațiul trăit din punct de vedere al transportului comun în Sângeorgiu de Mureș, comună limitrofă cu municipiul Târgu-Mureș.

Annotations on the Notion of Lived Space

The notion of space is divided into a relative and an absolute conception. These notions have their scientific and philosophic foundations in the theories of Leibniz and Newton. The notion of lived space changes the main paradigm because the form becomes content. The change of paradigm alternates the scientific discourse. Armand Frémont makes an analysis from the point of view of geography about the lived space and the result is a more appropriate description of human conditions. In Henri Lefebvre's oeuvre appears the trialectic of lived space, perceived space, and conceived space. The author argues that the notion of lived space gains his phenomenological foundation in the works of Maurice Merleau-Ponty. He applies the theoretical notions to a concrete situation with an analysis of lived experience in Sângeorgiu de Mureș.